

Emocije u likovnom izražavanju kod djece predškolske dobi

Perši, Antonela

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:677670>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Antonela Perši

**EMOCIJE U LIKOVNOM IZRAŽAVANJU KOD DJECE RANE
I PREDŠKOLSKE DOBI**

Završni rad

Zagreb, rujan, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Zagreb)

Antonela Perši
EMOCIJE U LIKOVNOM IZRAŽAVANJU KOD DJECE RANE
I PREDŠKOLSKE DOBI
Završni rad

Mentor: Morana Varović Čekolj, mag. art., predavačica

Zagreb, rujan, 2023.

Sadržaj

Sažetak.....	0
Summary.....	0
1. UVOD.....	1
2. RAZVOJ DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA	2
2.1. Faze likovnog izražavanja	5
2.2. Uloga i ciljevi likovne kulture u razvoju djeteta predškolske dobi.....	16
3. EMOCIJE.....	18
3.1. Podjela emocija.....	19
4. EMOCIONALNI RAZVOJ DJETETA PREDŠKOLSKE DOBI.....	21
4.1. Značajke emocionalnog razvoja djeteta	21
5. EMOCIJE U DJEČJEM LIKOVNOM IZRAŽAVANJU	23
6. ART TERAPIJA.....	25
7. PRAKTIČNI DIO RADA – LIKOVNE AKTIVNOSTI U VRTIĆU	26
7.1. Analiza dječjih likovnih radova na temu „sreća“.....	27
7.2. Analiza dječjih radova na temu „tuga“.....	30
8. ZAKLJUČAK	34
9. LITERATURA	35

Sažetak

Ovaj rad govori o emocijama u likovnom izražavanju kod djece predškolske dobi. Kroz rad se protežu teorije o emocijama i izražavanju istih u likovnom izražavanju kod djece predškolske dobi. Također, definiraju se i slikovno prikazuju razvojne faze dječjeg likovnog stvaralaštva.

Budući da je likovni izraz urođena sposobnost izražavanja, ona se ne uči već se razvija iz djetetovog potencijala, odnosno u interakciji djetetovog unutarnjeg stanja i njegove okoline. Iako je sposobnost likovnog izražavanja i stvaranja urođena ljudima, javlja se samo kao rezultat likovnog rada pojedinca.

U razvoju djece, veliku ulogu imaju njihovi roditelji i okolina koji mogu pobuditi dječje likovno stvaralaštvo na različite načine: aktiviranjem sjećanja, maštanjem, usmjeravanjem pažnje, igrom s likovnim materijalima, potvrđivanjem. Prije svega toga, najbitnije je da se dijete potiče i bodri da se okušava i sudjeluje u likovnim aktivnostima, te da se potiče djetetov interes za istraživanjem i otkrivanjem svijeta kao i njegova radoznalost.

Dijete se razvija spoznajno, motorički i tjelesno, ali se isto tako od svog rođenja razvija i emocionalno. Dijete razvija odnose prema sebi i sa svojom okolinom. Pomoću emocija, dijete svojoj okolini može signalizirati svoje potrebe i želje. Od velike je važnosti da dijete, osim što pokazuje emocije, razumije ih i regulira.

Ključne riječi: dijete predškolske dobi, emocije, likovno izražavanje, dječje likovno stvaralaštvo, okolina

Summary

This paper talks about emotions in art expression in preschool children. Through the work, theories about emotions and their expression in art expression in preschool children are extended. Also, the developmental stages of children's artistic creation are defined and graphically presented.

Since artistic expression is an innate ability to express oneself, it is not learned but develops from the child's potential, that is, in the interaction of the child's inner state and its environment. Although the ability of artistic expression and creation is innate in people, it appears only as a result of the artistic work of an individual.

In the development of children, their parents and their environment play a big role, which can stimulate children's artistic creativity in different ways: by activating memories, imagining, directing attention, playing with art materials, confirming. Before all of that, the most important thing is to encourage the child to try and participate in art activities, to encourage the child's interest in exploring and discovering the world, to encourage their curiosity.

A child develops cognitively, motorically and physically, but it also develops emotionally from birth. The child develops relationships with himself and his environment. With the help of emotions, the child can signal his needs and wishes to his environment. It is of great importance that the child, in addition to showing emotions, understands and regulates them.

Key words: child, emotions, artistic expression, children's artistic creativity, environment

1. UVOD

Djeca su tijekom cijelog svog života u interakciji s okolinom te od samog rođenja pokazuju svoje osjećaje, uče prepoznati emocije i naučiti ih regulirati. Neke od osnovnih pozitivnih emocija su iznenađenje i sreća, dok kao manje pozitivne možemo izdvojiti tugu, strah, ljutnju.

Dječje emocije su spontane, iskrene i snažne te one svojim jedinstvenom reakcijom pokazuju unutarnje stanje odraslima. Emocije se javljaju u svakom području života i tako obogaćuju pojedinca. One su spontane, prirodne i složene te svako dijete ima pravo na nošenje s istim na svoj način. Dijete uči kako se nositi s emocijama i kako ih prevladati. Naravno da bitnu ulogu ovdje imaju roditelji koji bi djetetu trebali pomoći da situaciji pristupa smireno, pomoći mu riješiti problem i svaku situaciju u kojoj djeca naiđu na teškoće, shvatiti kao priliku za učenje. U svakom je slučaju naglasak na poticajnom okruženju, komunikaciji i igri u kojoj djeca pronalaze svoj emocionalni izraz.

Tijekom sazrijevanja djeca otkrivaju različite načine izražavanja, među njima je i likovno izražavanje. Djeca svoje emocije mogu izraziti likovno, odnosno crtajući, slikajući oblikujući, otiskujući i slično. Likovno se izražavajući mogu okolini prikazati i otkriti na koji način ju doživljavaju, kao i koji su njihovi interesi, želje, potrebe i emocije, bile one ugodne ili neugodne.

Ovaj završni rad usmjeren je na emocije u dječjem likovnom izražavanju zbog zanimanja za emocije djece i načina na koji su one povezane s likovnim izražavanjem, odnosno kako one utječu na razvitak djetetovog likovnog izraza.

2. RAZVOJ DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA

Interes za dječji likovni razvoj potječe još iz dvadesetog stoljeća kada je zapravo fenomen dječjeg crteža postao objektom interesa različitih stručnjaka. Na samom početku, istraživanja su vršili pedagozi, psiholozi i stručnjaci za likovni odgoj. Prema Bodulić (1982) djeca su prije nego što su se stručnjaci zainteresirali za njihov izraz, crtala izvan školskih prostorija, spontano, bez smjernica, na zemlji, pijesku ili pločnicima ulica. Djeca za svoj izraz nisu imala nikakve obrasce kojima bi se vodili nego su slijedila svoj osjećaj, odnosno emocionalni intenzitet, znanje koje su imali o objektu i mogućnost izvedbe (motoričke vještine). Zanimljivo je kako se sva djeca mogu likovno izražavati jer mogu crtati predmet i u njegovom odsustvu, po sjećanju ili pak slijedeći svoju maštu.

Likovni izraz djece urođena je sposobnost izražavanja (Belamarić, 1987). Ta sposobnost se ne uči, nego razvija iz djetetovog potencijala, u vidu spontane interakcije njegovog unutarnjeg stanja svijesti i vanjske okoline. Djeca istražuju svijet oko sebe te stvari, oblike i pojave koje ih okružuju koriste u svrhu prikazivanja zbivanja u njihovoj svijesti pomoću likovnog izražavanja. Sami oblici likovnog izražavanja pomažu im u osnaživanju njihovih sposobnosti percipiranja, predočavanja i poimanja sposobnosti oblikovanja i stvaranja. Usprkos tome što je sposobnost likovnog stvaranja urođena svim ljudima, ona se javlja samo kao rezultat likovnog rada pojedinca koji, oblicima koje je sam pronašao i stvorio, prikazuje vlastite ideje i viđenja.

Dakle, koristeći se sposobnošću likovnog izražavanja, dijete prikazuje svoje poimanje svijeta, svoje interese i unutarnje stanje svijesti. Iz tog je razloga od velike važnosti poticati dječju radoznalost i interes za istraživanje svijeta oko sebe, otkrivanje značenja, smisla i odnosa između stvari i pojava kako bi se ono moglo što bolje izraziti. Autorica Belamarić (1987) izdvaja šest načina kojima se pobuđuje dječje likovno stvaralaštvo:

1. *Usmjeravanje opažanja.* Bitno je usmjeriti djetetovu pažnju na oblik ili pojavu koja će ih zanimati. Ono što djecu najviše zaokupljuje su život, funkcije i svojstva oblika, dijelovi, veličine, boja, detalji... Važno je ne nametati svoje viđenje nečeg već postavljanjem jednostavnih i poticajnih pitanja, pomoći i potaknuti dijete na uzročno-posljedično zaključivanje. Dječji odgovori mogu biti neverbalni i verbalni. Primjerice, dijete neverbalno, osmijehom, dodirom, pogledom, gestom može dati odgovor. Kod verbalnih odgovora, bitno je ne ispravljati dijete, nego prihvatiti

njegov odgovor onakvim kakvi jest. Tako dijete upoznaje i doživljava oblik ili pojavu, što mu pomaže da doživljeno, likovno prikaže na originalan način. (Belamarić, 1987)

2. *Aktiviranje sjećanja.* Razgovorom o nečem što je dijete doživjelo ili vidjelo te postavljanjem poticajnih pitanja, aktivira se i učvršćuje djetetovo sjećanje. Dijete će u svom likovnom radu, nakon određenog promatranja subjekta, prema sjećanju prenijeti na papir vlastito poimanje nekog oblika ili pojave, kao i njegovo značenje. (Belamarić, 1987)
3. *Maštanje, ilustracije.* Maštanje se u likovnom izražavanju kod djece, javlja kao stvaranje novih varijanti na osnovi poznatih događaja ili pojava. Dakle, dijete npr. ilustrira priču „Maca Papučarica“. Ono takav događaj nikad nije vidjelo, ali će ga na temelju poznatih informacija sastaviti – mačka, papuče, djeca. Neka će se djeca možda više baviti detaljima i ući dublje u priču te prerađivati prijašnja iskustva. Autentičnost dječje mašte uvjetovana je slobodnim i spontanom vođenjem u likovnom izražavanju svega onoga što čini okolinu i život djeteta. (Belamarić, 1987)
4. *Zamišljanje.* Viša razina stvaranja slika ili imitacije jest, prema Belamarić (1987), sposobnost djece da transponiraju različite predodžbe iz nevidljive stvarnosti u likovni izraz, odnosno u slike i trodimenzionalne oblike. Tu razinu dijete može doseći ako ga se potiče na slobodno likovno izražavanje. U tom slučaju, dijete može za pojavu, osjećaj ili glazbu kojoj ne zna smisao ni značenje, pronaći vlastiti način izražavanja.
5. *Igre s likovnim materijalima.* Ovakve vrste igara imaju više pozitivnih utjecaja na djecu. Jedna od svijetlih točaka je ta što doprinose osjećaju slobode koji je iznimno bitan kako u likovnom pa tako i generalno u dječjem razvoju. Također, dobiven osjećaj slobode djecu potiče na upoznavanje i ispitivanje svojstava i mogućnosti pojedinog likovnog sredstva. Najvažniji cilj je izražavanje sadržaja kojim se dijete bavi. Sadržaji mogu biti konkretni ili neodređeni poput osjećaja ili različitih spoznajnih oblika. Kroz igru dijete slobodno odabire sadržaje i načine kako će se izraziti. Potrebno je djecu poticati na nove igre i pronalaženje novih sadržaja jer time upotpunjuju svoje stvaralačke sposobnosti. (Belamarić, 1987)
6. *Potvrđivanje.* Kako bi dijete na neki način otključalo i pokrenulo svoje potencijale, od iznimne mu je važnosti potvrda. Potvrđivanje vrijednosti dječjeg likovnog rada, uspješnosti ili ljepote, djetetu predstavlja orijentir i potvrdu kako je na dobrom tragu,

sposobno te da ono nešto može, odnosno postiže, daje mu osjećaj sigurnosti i slobode. (Belamarić, 1987)

Odrasli često sa željom da pomognu i poduče dijete nešto nacrtati ili napraviti, najčešće u neznanju i nerazumijevanju dječjih sposobnosti kao i likovnog razvoja, ometaju dječje likovno stvaralaštvo. Uz to, često se ta „pomoć“ pretvori u korigiranje dječjeg likovnog rada, što rezultira dječjim odustajanjem od likovnog izražavanja, oponašanjem shema, potiskivanjem ideja i sputavanjem kreativnosti.

Prema Belamarić (1987) načini na koje se ometa dječje likovno stvaralaštvo su:

1. *Crtanje djeci*. Autorica ističe kako je to najdrastičniji primjer negativnog ulaženja i ometanja razvoja dječjeg likovnog stvaralaštva. Odrasli crtanjem djeci potiču pasivnost, prekidaju prirodan način opažanja i stvaranja. Dijete nacrtane oblike od strane odraslih može prepoznati, ali ih ne razumije već ih zbog autoriteta odraslih pokušava oponašati.
2. *Ispravljanje dječjih oblika*. Popravljanjem dječjeg crteža ili verbaliziranjem potrebnih popravaka crteža od strane odrasle osobe, djetetu stvara osjećaj nesigurnosti i nepovjerenja u sebe i svoje sposobnosti.
3. *Slikovnice za bojanje*. Razlikujemo dvije vrste slikovnica za bojanje. Prvu kategoriju čine prejednostavne slikovnice. Takvu vrstu slikovnica dijete rješava automatski i ne zahtijeva određeno razmišljanje o radu. Druga vrsta slikovnica za bojanje su one prekomplikirane. One djetetu stvaraju lažan osjećaj doprinosa radu i oblicima koji su njima još uvijek nedostižni, te bude uvjerenja da nije sposobno za likovni rad. (Belamarić, 1897)
4. *Izlaganje dječjih radova*. Učestalo izlaganje dječjih radova u okolini, nesvjesno nameće viđene primjere i u trenutku kada se dijete želi izraziti, sputavaju njegovo vlastito viđenje. (Belamarić, 1987)
5. *Širenje shematskih oblika među djecom*. Često se događa da djeca u društvu shematske oblike precrtavaju jedni od drugih što stvara uniformiranost dječjih radova i vodi do potiskivanja kreativnosti.
6. *Urednost i preciznost*. Ustrajanje na urednosti i čistoći tijekom izrade dječjeg rada, dovodi do kontra efekta, budi strah od pogreške, izaziva nespretnost, blokira dječje ideje i negativno djeluje na samopouzdanje. Slučajne mrlje dio su likovnog procesa i one ne umanjuju vrijednost rada.

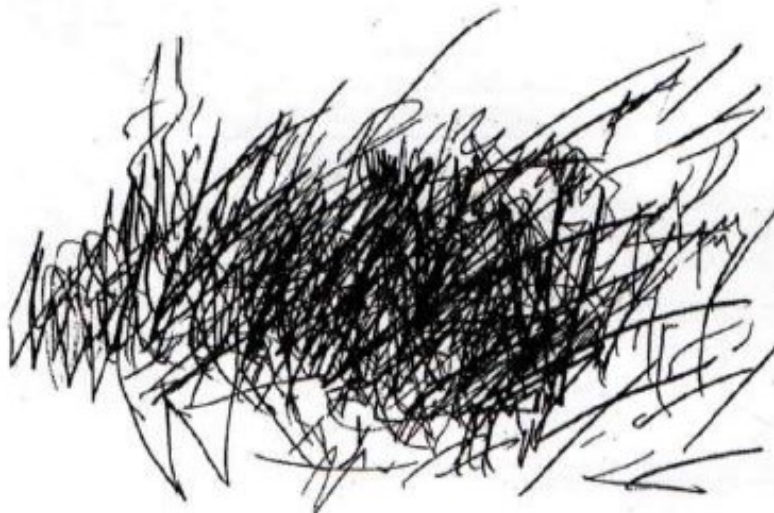
7. *Komentiranje i prigovaranje.* Bilo kakva vrsta negativne kritike upućena dječjem radu, kod djeteta povećava osjećaj nesigurnosti i nedovoljne kompetentnosti.
8. *Prenaglašavanje vrijednosti.* Kako nije dobro negativno komentirati dječji rad, tako ga nije dobro ni pretjerano hvaliti jer time dolazi do pogrešnih motiva. Cilj postaje pohvala, a ne uživanje u procesu stvaranja likovnog djela. (Belamarić, 1987) Često takva vrsta komunikacije, što pretjerane pohvale, što kuđenja zbog urednosti ili općenito negativnog osvrtnja na radove, u vrtičkim skupinama narušava međuljudske odnose.
9. *Vrednovanje i procjenjivanje likovnih radova.* Općenito svaka procjena ili uspoređivanje likovnih radova djece pred njima samima blokira njihovu slobodu i spontanost. Ako je djetetov rad pozitivno ocijenjen, ono će se tada osjećati dobro, ali će idući put, ukoliko ne dobije istu ocjenu, njegova želja i zadovoljstvo znatno pasti. U skupinama djece, ocjenjivanje može dovesti do podjele na talentirane i one netalesirane, a kao što je na početku rečeno, sva djeca se mogu likovno izražavati. Problem također predstavlja neupućenost u likovni jezik, što se vidi u tome da se stvaranje izvornog i drugačijeg proglašava kao nesposobnost, a imitiranje naturalističkih shema kao vrijednost zbog njihove prepoznatljivosti. (Belamarić, 1987)

2.1. Faze likovnog izražavanja

Nitko, pa tako ni djeca, nisu rođeni s formiranim likovnim izrazom nego su ga stjecali kroz svoje dječje dane. Dakle, likovni razvoj proteže se kroz nekoliko faza dječjeg likovnog izražavanja. U periodu nakon rođenja do djetetove prve godine starosti, djeca nemaju potrebe za likovnim izražavanjem, a ni dovoljno sposobnosti jer im motorika šake i prstiju nije dovoljno razvijena. Čim dijete krene raditi prve šare, tada počinje razvoj dječjeg likovnog stvaralaštva. Tijekom razvijanja likovnog stvaralaštva u djeteta, istovremeno se odvija još nekoliko procesa sazrijevanja i učenja: razvija se psihomotorika ruke, šake, prstiju i vladanje instrumentom, odnosno sredstvom rada, npr. kist, dijete razvija znanje i spoznaju o okolini, razvija potrebu i sposobnost da prikaže okolinu od simbolizacije, preko prikazivanja svoga znanja o okolini, sve do prikazivanja onoga što uistinu može vidjeti. (Grgurić, Jakubin, 1996) Sva tri procesa razvijanja se isprepliću, a različiti je naglasak na svakom od njih, ovisno o dobi djeteta.

Autori Grgurić i Jakubin (1996), ističu kako se u većini periodizacija dječjeg likovnog stvaralaštva uočava osnovni Linquetov model (Linquet, u Beisl, 1978 prema Grgurić, Jakubin, 1996:30-31) u kojem su navedene tri faze likovnog izražavanja i stvaranja u djece, a to su:

1. Faza šaranja, kao početnog likovnog izražavanja (izražavanje primarnim simbolima) – karakteristična je za djecu od prve do treće godine života. To je razdoblje u kojem dijete pronalazi smisao i značenje u okolini, istraživanjem, baratanjem i pokretom te provođenjem promjena u okolini. (Starc i suradnici, 2004) Dijete je zainteresirano za pokret ruke, a ne posljedicu njegovog pokreta, trag na papiru. Pokreti su nenamjerni, bez specifičnog cilja. Trag koji je ostavljen na papiru su obično zakrivljene crte, polukružnog oblika ili smjera gore-dolje. Tijekom ove faze, šare se mijenjaju od jednostavnih crta do manjih kružnih crta. Usprkos tome što na crtežima nema prepoznatljivih i namjernih oblika, djeca se upoznaju sa samim pojmom crtanja, uživaju u toj aktivnosti i ono im predstavlja zadovoljstvo. Kroz neko vrijeme, nedefinirani oblici počinju se pretvarati u simbole, pretežno okrugle jer je to najprirodniji pokret ruke. U ovom razdoblju, dijete koristi cijelu ruku, a olovku drži cijelom šakom. Kako bi se potaknuo razvoj likovne sposobnosti, u ovoj je fazi bitna reakcija odrasle osobe na crtež, odnosno rezultat likovne aktivnosti. Zainteresiranost, odobravanje, sam razgovor o „crtežu“ su samo jedni od poticaja djetetu.

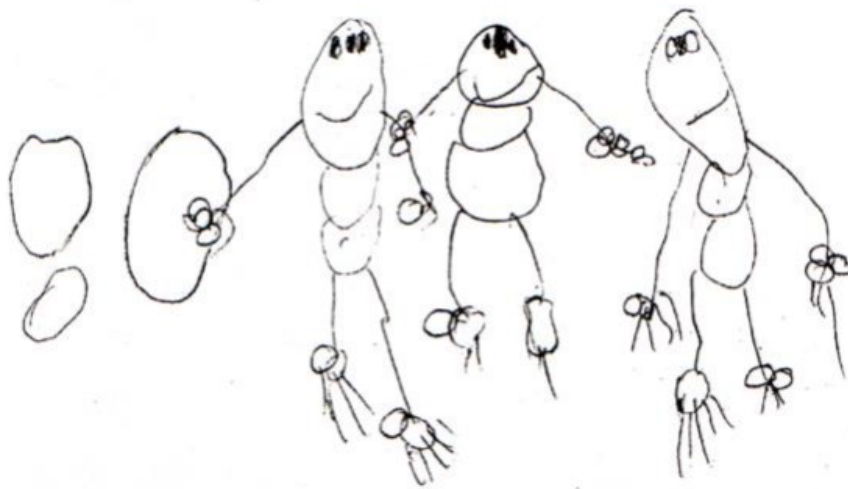

Slika 1: Šaranja. Olovka (2 g.)

2. Faza dječjeg realizma – ova faza sastoji se od još dvije vrste na koje se ona grana, a to su:
 - a) Faza sheme (složeni simboli) – ova faza traje u razdoblju od četiri do šest godina života. U prvoj fazi likovna misao pokreće aktivnost, dok u drugoj fazi, odnosno u fazi sheme, misao pokreće likovnu aktivnost, a to znači kako dijete crta na temelju određenog plana. Od velike je važnosti da dijete proživi fazu primarnih simbola i da na taj način aktivira misaone operacije koje će ga pokrenuti na nove aktivnosti i spoznaje. Djetetov crtež slijedi misaoni tok. Crteži u ovoj fazi razvitka djetetove likovne sposobnosti prepuni su složenih simbola koji se ne moraju nužno odnositi na konkretan objekt već mogu prikazivati neku radnju. Dijete koristi sav raspoloživ dio papira, a perspektiva i proporcija trenutno nisu kriterij djetetovog crteža. Neke od karakteristika ove faze su: dijete počinje primjećivati i crtati liniju koja označuje nebo i liniju koja predstavlja tlo, ljudski lik više ne posjeduje samo glavu iz koje izlaze noge (faza primarnih simbola) već se pojavljuje tijelo, ruke izlaze iz njega i završavaju prstima, iako još uvijek nije valjan broj prstiju. Ujedno, bojom djeca ističu detalje ili nešto što oni smatraju važnim, primjerice srce lika. Osim što naglašavaju detalje, još uvijek crtaju bojom i taj čin se zadržava još u početnoj fazi intelektualnog realizma. S obzirom na to da su djeca tijekom ove faze slobodna u odabiru boja, dijete ne upotrebljava lokalnu boju predmeta koji crta, nego ga boji slobodnim izborom boje (plavi konj, zeleno sunce itd). Također, crteži su sve sličniji objektima zbilje i na taj način dijete razvija fikciju koju tumačimo kao šablonu. (Starč i suradnici, 2004) U likovnom izričaju, šablone su negativne jer koče stvaralački čin djeteta zbog ponavljanja oblika. Neke od najčešćih šablona – kuća, sunce, cvijet. Glavni cilj likovne aktivnosti nije usmjerenost na proizvod, nego na proces i zadovoljstvo koje dobiva stvaranjem likovnog rada.

Slika 2: Garderoba. Olovka (3,5)

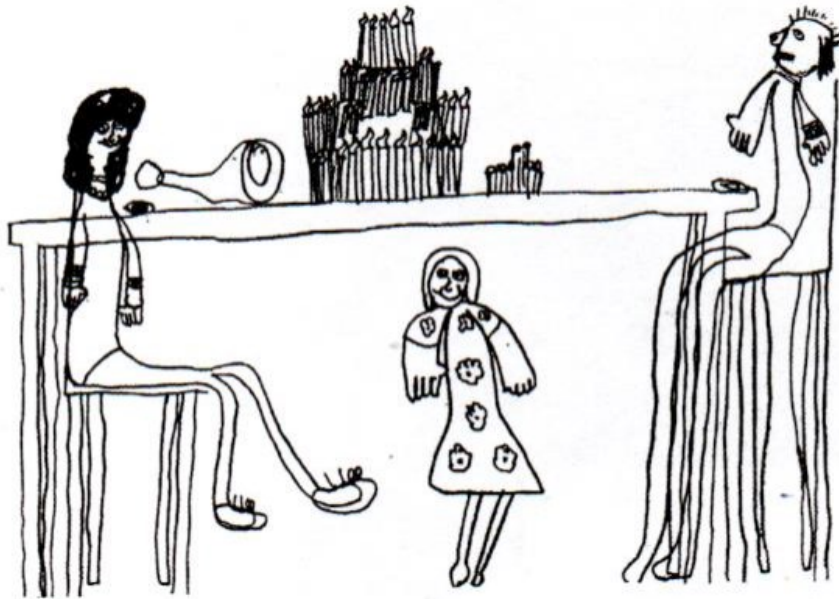

Slika 3: Prikaz ljudi. Olovka (3 g.)

Slika 4: *Obitelj boravi u kući tijekom oluje. Olovka (6 g.)*

- b) Faza intelektualnog realizma – ova faza naziva se još „Zlatno doba dječjeg stvaralaštva“, a djeca su u periodu od šest do jedanaest godina života. U ovoj fazi se djeca suočavaju s različitim promjenama. Djeca iz vrtića prelaze u školu i uključuju se u jednu grupu, gdje uz uspostavljanje kontakata s vršnjacima dolaze i prvi ozbiljni zadaci, prepreke i teškoće. Dolazi do pojave apstraktnog mišljenja, djetetov verbalni izraz je bogatiji, posjeduje veće sposobnosti likovnog izražavanja. U svoje predodžbe, dijete još uvijek upliće maštu. Budući da je mašta snažna, ona ostavlja duboke tragove na dječje emocije i postupke. Nema velike razlike između intelektualnog i emocijskog doživljavanja svijeta jer dijete još ne može analizirati svoja psihička stanja. Dijete spontano i prirodno prihvaća svijet, te u njemu sudjeluje. Likovno se izražava spontano, a u svom radu postupno usvaja likovne i kompozicijske elemente. U ljudskom liku pojavljuje se profil, polako i pokret. Emocije koje dijete iskazuje su bogatije i raznovrsnije, a likovna sposobnost likovnim sredstvima je veća pa se proširuje primjena istih. Djeca su tada već u prvom razredu i očarani su svojim aktivnostima, a percepcija za detalje im je ponekad posebno izoštrena. Jedinstvo razvoja likovnosti čine likovni i kompozicijski elementi koji potiču nevizualne komponente. (Starc i suradnici, 2004)

Slika 5: *Proslava rođendana. Olovka (7 g.)*

Prema Balić-Šimrak (2012), nevizualno poticanje i proces istraživanja djetetovog unutarnjeg svijeta otvaraju duh, razvijaju maštu i stvaraju usmjerenost na prepoznavanje vlastitih emocija. Dječji radovi su puni elemenata svjesnog kao i nesvjesnog značenja, te pružaju pogled u osjećajno stanje djeteta. Fazu intelektualnog realizma karakterizira specifičan likovni izraz:

- a. Transparentni prikaz – sve veće zanimanje djeteta za vanjski svijet, a kako bi prikazalo svoje viđenje primjerice kuće, dijete crta sve sadržaje koji se toj kući nalaze, iako se to ne može neposredno vidjeti. Tako se pokazuje transparentnost. Dakle, dijete prikazuje sve što se događa u kući, ljude oko stola, djecu koja se igraju, stolove, krevete, igračke i slično. Isto tako, dijete će prikazati i ljude koji se voze u autobusu, volan, vozača, prikazuje kupljene namirnice koje se nalaze u nečijoj torbi itd.

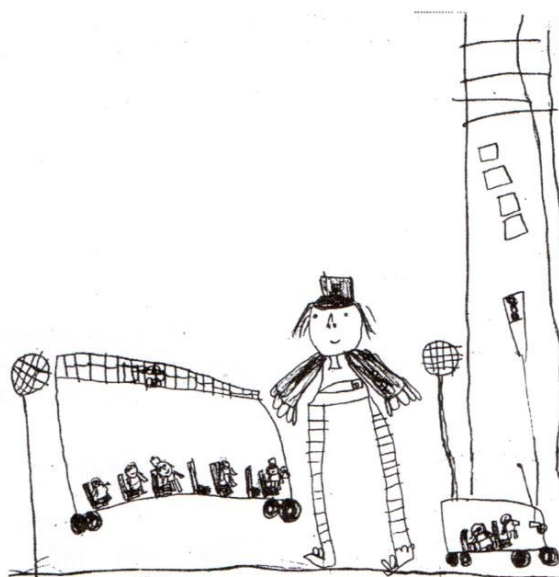
Slika 6: *Lutka na tavanu. Olovka (5,5 g.)*

- b. Prikaz akcije u fazama kretanja – dijete crta akciju u određenom vremenskom slijedu, primjerice kada dijete želi prikazati nogometnu situaciju, odnosno ono crta loptu koja ulazi u gol, sve od udarca do pogotka

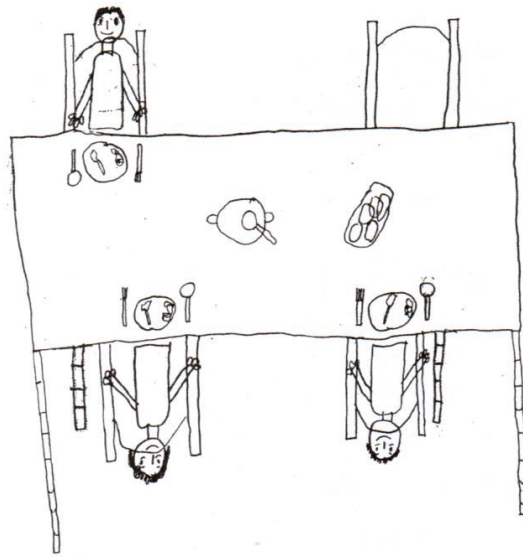
Slika 7: *Nogomet. Olovka (8 g.)*

- c. Emotivna proporcija – dijete predmete ili likove koji su mu važni i uz koje je emotivno vezano na crtežu znatno povećava, a ostale crta puno manje bez obzira na njihovu stvarnu veličinu. Ukoliko su djetetu oba lika ili stvari od jednake važnosti, ono će ih nacrtati u istoj veličini, čak iako nisu ni približno jednaki u stvarnosti. Kroz dječji likovni izraz, možemo iščitati na koji način dijete percipira svoju okolinu.

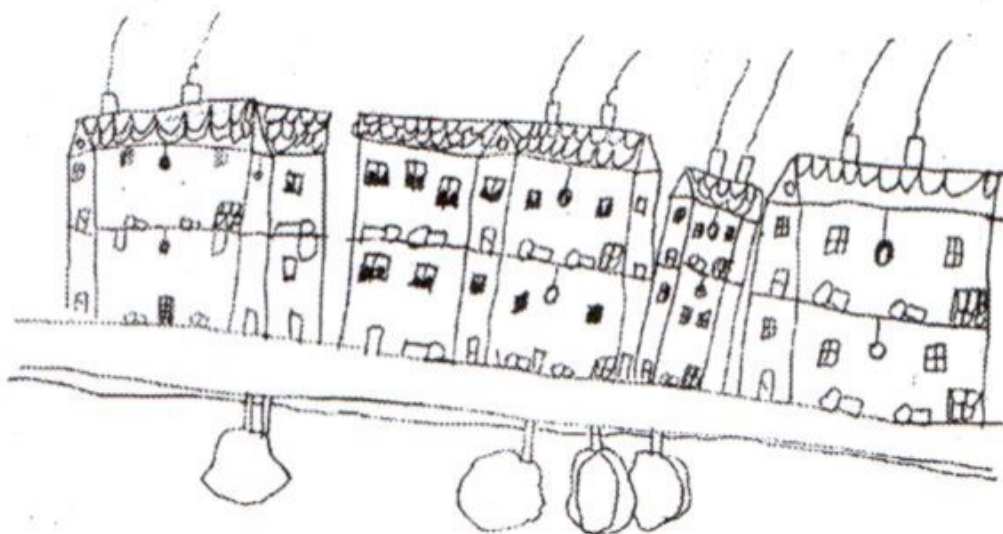
Slika 8: *Policajac u prometu. Olovka (5 g.)*

- d. Prevaljivanje oblika – ako je dijete potaknuto da nacrtaju svoju obitelj za stolom, moći će se primijetiti kako ono ne mari za liniju tla već tijekom crtanja okreće papir kao da svako tijelo, odnosno lik ili predmet na crtežu, ima svoje tlo. Iz tog nam se razloga čini da su oblici prevaljeni na tlo (Arnheim, 1996; prema Grgurić, Jakubin, 1996).

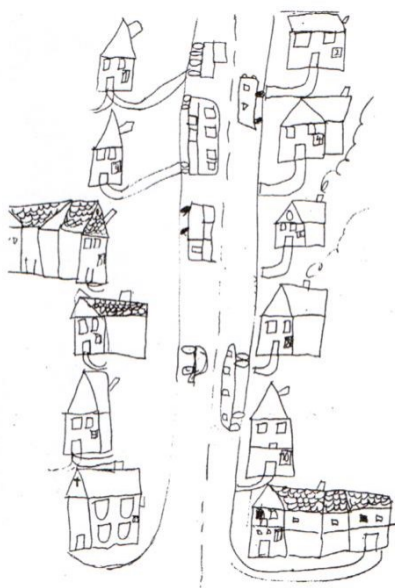
Slika 9: *Obitelj za stolom. Olovka (8 g.)*

- e. Rasklapanje oblika – u ovoj fazi dijete crta na način da je vidljiva prednja, stražnja i bočna strana predmeta. Ovakav način izražavanja često možemo naći u prikazivanju kuća jer ju dijete nacrtat tako da ju sagleda sa svih strana. Prema Grgurić (1995), Piaget rasklopljeni crtež tumači egocentrizmom percepcije, odnosno nesposobnošću da se zauzme objektivni stav, te sukcesivnim jednačenjem sa svakom stranom objekta.

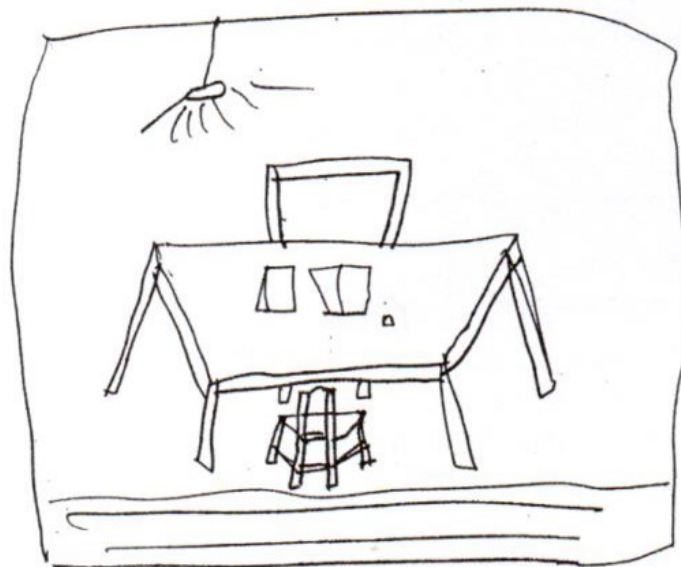
Slika 10: *Kuće u nizu. Olovka (8 g.)*

- f. Vertikalna perspektiva – u donjem dijelu crteža, dijete prikazuje ono što je bilo u prvom planu, a ono što je prostorno dalje, nalazi se iznad ovog. Što bi značilo da se oblici crtaju okomito jedan iznad drugog. Dijete na taj način često prikazuje ulice.

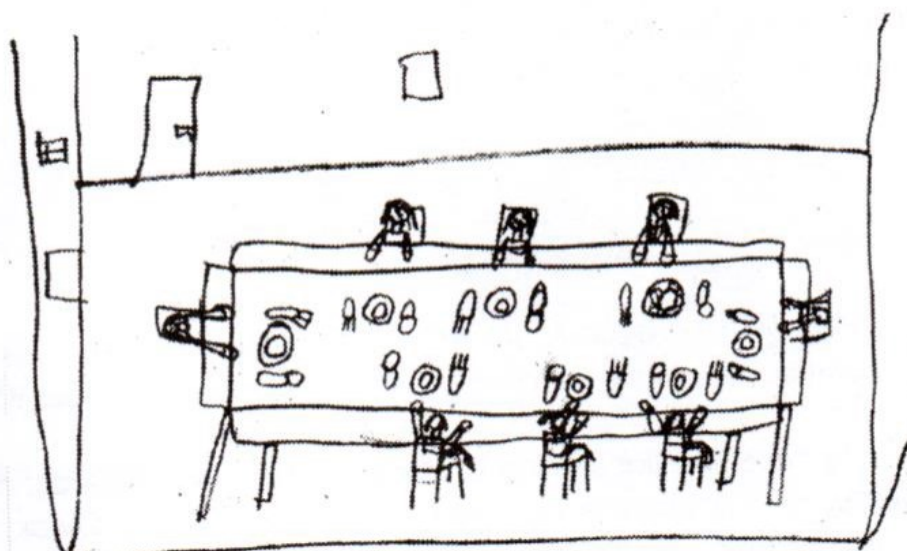
Slika 11: *Ulica. Olovka (7 g.)*

- g. Obrnuta perspektiva – često se pojavljuje kada dijete prikazuje prostor ili prostorne objekte. Iskrivljuje ono što je već vidjelo te time postiže obrnuti dojam. Ono što je prostorno dalje prikazuje veće, a ono što je prostorno bliže kao manje.

Slika 12: Radni stol. Olovka (7 g.)

- h. Poliperspektiva – pojava u kojoj dječji crtež dobiva obilježja nadrealnog i sna. Dijete promatra objekt sa svih strana i kutova te na crtežu prikazuje predmete i/ili likove koji su gledani odozgo, frontalno ili sa strane.

Slika 13: Obitelj za stolom. Olovka (6 g.)

Sva obilježja dječjeg likovnog izražavanja se javljaju unutar jedne slike. U fazi intelektualnog realizma dijete povlači crtu hrabro jer je vizualna predodžba djeteta u granicama njegove spoznaje. Mijenjanjem tvrdih i mekih crta daje crtežu napetost i svježinu. Zbog negativnih utjecaja, u ovoj fazi dolazi do povlačenja ravnih linija ravnalom, kao i precrtavanja. Prema Grgurić i Jakubin (1996), nažalost, utjecajem likovno nekvalitetnih slikovnica, djeca gube originalni izraz i osjećaj za unutarnju napetost crteža. Dolazi do čestog brisanja pa linije postaju blijede, sastavljene od kratkih poteza i nedovršene. Vrlo često se likovnu aktivnost smatra igrom, nasreću odgojitelji, kao i učitelji znaju koju važnost ona ima na dječji razvoj. Djeca ovakvu vrstu aktivnosti ne percipiraju kao igru što se može vidjeti u njihovom pristupu likovnom procesu, u koji ulaze ozbiljno i angažirano.

- c) Faza vizualnog realizma – u ovom razdoblju djeca su u periodu od jedanaeste do četrnaeste godine života, a karakteristično za fazu je realistično izražavanje objekata. Dječji radovi su bogati detaljima, skladnim proporcijama i prostornim odnosima. Dijete se u svom likovnom izrazu približava izrazu odraslih.

2.2. Uloga i ciljevi likovne kulture u razvoju djeteta predškolske dobi

Kao što je već rečeno, likovno izražavanje je sredstvo komunikacije i određena sloboda djeteta da samo bira sadržaj i sredstvo kojim će se izraziti, isto tako ono potiče dijete da se razvija na individualnoj razini i daje mu pravo na vlastiti izraz. Prema Varljen-Herceg (2010), dječji crtež je zapravo prikaz razvojne situacije djeteta u pojedinim područjima poput motorike, razvoja spoznaja, govora, emocionalnog i socijalnog razvoja, razvoja igre, likovnih i glazbenih sposobnosti itd. Kako likovnost zahvaća različita područja, ona je važna zbog svestranog razvoja djece te do izražaja dolaze tri cilja: stručno-likovni, odgojni i terapijski ciljevi.

Skupini stručno-likovnih ciljeva pripadaju znanja i stvaralaštva iz područja tehnika likovnog izražavanja, teorije oblikovanja, teorije umjetnosti te analize likovnih djela i povijesti likovne umjetnosti. Ovakav način likovnog odgoja kod djece razvija prvenstveno likovnu sposobnost, vlastitu osobnost, senzibilitet za likovne pojave, procjenu likovnih vrijednosti... U drugu skupinu ubrajaju se odgojni ciljevi koji se odnose na razvoj osobe u cijelosti, njezinih određenih sposobnosti (zapažanje, vizualno i verbalno pamćenje, razvoj mašte, kreativno mišljenje, emocije, tolerantnost, samostalnost, socijalna komunikacija itd.) Dio odgojnih ciljeva

širi se na opće odgojne, gdje se podrazumijeva sposobnost kreativnog rješavanja problema, usklađivanje individualnih i socijalnih zadataka, kultura odijevanja i kultura života općenito. Posljednja skupina ciljeva su terapijski ciljevi. Ovom vrstom aktivnosti odgojitelj može upoznati dijete i pozitivno utjecati na njegov razvoj te, ako je potrebno, djelovati u smjeru korekcije negativnih psihičkih pojava jer dijete putem likovnog rada izražava svoje psihičko i socijalno stanje. Ukoliko je u pitanju teži psihički slučaj, tada to prelazi u područje psihijatrije i nužna je reakcija stručnog djelatnika tog područja. Dakle, terapijski ciljevi naglašavaju prevenciju, prepoznavanje i korekciju negativnih psihičkih pojava tijekom psihičkog razvoja djeteta. (Varljen Herceg, 2010)

3. EMOCIJE

Prema Rezić (2006) definicija emocija, odnosno osjećaja bila bi da je to stanje uzbuđenosti nastalo kao reakcija na neki vanjski podražaj. Ta unutarnja uzbuđenost uzrokuje i tjelesne promjene te pokreće određena ponašanja pojedinca. „Emocije su najvidljiviji i najznačajniji aspekti života čovjeka, pomažu mu i pripremaju ga za bolje suočavanje sa zahtjevima okoline u kojoj živi.“ (Šimić, 2020:14)

Budući da je mnogim odraslima teško priznavati svoje osjećaje i izražavati ih riječima, stvara kod njih strah i krivnju vezanu uz vlastite neugodne osjećaje i odbacivanje istih pa zbog toga djeca nemaju uzor uz kojeg bi mogla istraživati i raditi na svojim osjećajima te ih primjereno izražavati. Dječje su emocije snažne i one najčešće dijete preplave.

Tumače se kao osobno stanje pojedinca, a njima se utječe na ponašanje jer se njima stvaraju mentalno-tjelesna stanja i pomaže u donošenju odluka. One djeluju dvosmjerno. Dakle, okolini šalju informacije o emocionalnom stanju pojedinca dok istovremeno okolina dijeli povratnu informaciju o njihovom emocionalnom stanju. Šaljemo i primamo pozitivne ili negativne emocije koje se mogu prepoznati po neverbalnom načinu komuniciranja. To su primjerice vanjski znakovi poput izraza i boje lica, pokreta rukama i držanja tijela, tona i boje glasa i slično.

Emocije pridonose, svaka na svoj način, bogatstvu čovjekova osobna života. U knjizi „Uvod u neuroznanost emocija i osjećaja“, autora Gorana Šimića i njegovih suradnica (2020) navodi se da su emocije zapravo jezik društvenog života čovjeka jer se tumače kroz obrasce odnosa između ljudi. Npr. osmijeh se shvaća univerzalnim signalom društvenog odobravanja, radost kao emociju suradnje, dok se mrštenje tumači da nešto ne ide dobro. Još se tri pojma koriste uz termin emocije, a to su pojmovi: raspoloženje, osjećaji i afekt. Iako su ovi pojmovi međusobno povezani i vrlo slični, svaki se tumači drugačije. Tako Šimić (2020) emocije smatra izdvojenim i dosljednim govorima organizma na unutarnje i vanjske događaje koje imaju neko značenje za pojedini organizam. Uz to, emocije predstavlja kao relativno kratke i sadržaje skupove odgovora na istaknuti izvanjski ili unutarnji osjetni poticaj. Osjećaji su pak subjektivni aspekt emocija. Razlika je što su emocije javne, a osjećaji povezani s tim emocijama su privatni. Afekti su emocionalna stanja koja traju kratko, ali su jakog intenziteta, dok su raspoloženja slabijeg intenziteta i dužeg trajanja.

3.1. Podjela emocija

Već po svom rođenju, dijete pokazuje prve emocije, emocije sviđanja (ugoda) i nesviđanja (neugoda). Sviđanje jest pozitivno emocionalno stanje koje dijete izražava smiješkom, fiksiranim pogledom i vokalizacijom, dok nesviđanje – neugodno emocionalno stanje izražava ponajprije plačem, zatim mrštenjem i gađenjem. Dijete s tri mjeseca reagira na ton kojim mu se obraća odrasla osoba, a sa sedam mjeseci može povezati ton glasa i izraz lica kako bi razumjelo osnovno emocionalno stanje odrasle osobe. Između osmog i devetog mjeseca traži podatke o emocionalnom stanju svoje majke i svjesno je toga te mu isto služi kao uporište za vlastito ponašanje i emocionalne reakcije (Vasta i suradnici, 1998).

Postupno dolazi do pojave sve jasnijih signala koji upućuju na prisutnost šest temeljnih emocija i jasno se prepoznaju izrazi istih. Prema Šimić (2020), Paul Ekman je istraživanjem izraza lica definirao primarne emocije: radost, tuga, ljutnja, strah, iznenađenje i gađenje. Ove su emocije univerzalne za sve ljude te o njima možemo zaključiti na temelju izraza lica.

Radost se definira kao pozitivnu emociju. Djeca sreću iskazuju već u prvim tjednima svog života tako što se novorođenče smije kada je sito, tijekom spavanja ili na ugodan podražaj poput nježnog dodira. Krajem prvog mjeseca smije se zanimljivim prizorima u okolini, a do desetog tjedna se razvija socijalni osmijeh. U dobi od tri do četiri mjeseca dijete se počinje glasno smijati. Osjećaj radosti povezuje roditelja i dijete u topao odnos i učvršćuje djetetove sposobnosti koje su se tek krenule razvijati.

Tuga je, prema Goleman (1995), emocija kojoj je funkcija pomoći u prihvaćanju gubitka ili nečeg vrijednog i važnog. Usmjeren je na prema prošlosti te u svojim mislima, tugujući, oživljava situaciju vezanu uz osobu ili događaj. Najčešće djeca ne mogu riječima objasniti kako se osjećaju pa svoje osjećaje pokazuju ponašanjem. Neki od najčešćih razloga za tugu kod djeteta su odvojenost od roditelja te tuga zbog nedostatka pažnje. Od iznimne je važnosti pružiti djetetu osjećaj sigurnosti i utjehe, a to možemo učiniti riječima ili fizički – zagrljajem, ljuljanjem, čuvanjem. Pritom se gradi povjerenje i dijete postupno razvija sposobnost tješnja samog sebe, a sama socijalna interakcija između roditelja i djeteta, bitna je za izražavanje emocija kod djece jer se ona s vremenom sve manje oslanjaju na roditelje u samoregulaciji emocija (Oatley i Jenkins, 2003).

Ljutnja je intenzivna emocija čije su karakteristike osjećaj uznemirenosti i frustracije. Najčešće se javlja u situacijama gdje je izvršena nepravda ako je ishod suprotan od očekivanog.

Ljutnja se počinje javljati otprilike od četvrtog do šestog mjeseca pa sve do druge godine života. Način na koji će dijete izraziti emociju ljutnje ovisi o njegovom temperamentu i specifičnosti situacije u kojoj se nalazi. Prema Kovačević i Ramadanović (2016) prilikom osjećaja ljutnje dolazi do specifične mikroekspresije lica, pokreću se mišići u području usana, očiju i obrva. Obrve su skupljene jedna prema drugoj, rubovi usana stisnuti, a usne zategnute.

Strah se tumači kao neugodna emocija koju pokreće doživljaj opasnosti ili ugroženosti, bila ona stvarna ili nestvarna. Intenzitet straha ovisi o biološkim i psihološkim uvjetima pojedinca. Karakteristične fiziološke promjene nastale strahom su: drhtanje, znojenje, lupanje srca itd. Strah se počinje javljati u prvoj godini života kada djeca dožive neko neugodno iskustvo npr. posjet zubaru, liječniku, a strah se kroz prvu godinu povećava jer je tada najčešće prisutan strah od nepoznatih osoba. Prema Starc i sur. (2004) ukoliko nepoznata osoba izražava toplinu, radost i želju za igrom, djetetov se strah smanjuje.

Iznenadenje se definira kao reakcija uzrokovana nečim novim i neočekivanim, a to je ujedno i emocija najkraćeg trajanja. Karakteristične reakcije za iznenadenje su: širenje očiju, skakanje unatrag, otvorena usta, podizanje obrva, obično popraćeno glasnim uzvikom ili vrištanjem. Kovačić i Ramadanović (2016) objašnjavaju da u trenutku shvaćanja što se događa, sam trenutak iznenadenja prolazi i nakon toga iznenadenje prelazi u strah, gađenje, sreću ili ljutnju, ovisno o tome što nas je iznenadilo.

Gađenje je emocija nastala kao reakcija na neki neugodan ili neprihvatljiv podražaj. Obično je popraćeno fiziološkim reakcijama poput mučnine i povraćanja te izrazom lica kada se oči sužavaju, a mišići iznad gornje usne podižu (Kovačević i Ramadanović, 2016)

4. EMOCIONALNI RAZVOJ DJETETA PREDŠKOLSKE DOBI

Emocionalni razvoj je jedan od najvažnijih procesa u razvoju ličnosti djeteta. Ujedno, prvi jezik kojim komuniciramo su emocije, odnosno dijete odmah čim se rodi koristi plač kao emocionalan način komunikacije. Ono osim što se razvija motorički, tjelesno, spoznajno, postupno razvija odnose prema sebi i drugima iz svoje okoline. Prema Starc i sur. (2004), djetetov prvi odnos je emocionalne prirode i razvija se iz naslijeđenih mehanizama reagiranja te se do kraja šestog mjeseca života djeteta diferencira šest temeljnih emocija: veselje, tuga, strah, srdžba, gađenje i iznenađenje.

Postupno dijete uči izražavati svoje emocije i razumjeti emocije ljudi iz njegove okoline. Budući da se dijete postupno emocionalno razvija, ono prolazi kroz nekoliko faza, odnosno stadija: stadij emocionalnog izražavanja, emocionalnog razumijevanja, razvoj empatije, razvoj emocija samosvijesti, razvoj privrženosti i socio-spoznajni razvoj u koji ulazi pojam o sebi, samoopis i samovrednovanje, svijest o drugima i samoregulacija. (Berk, 2008).

4.1. Značajke emocionalnog razvoja djeteta

Kroz svoju predškolsku dob dijete prolazi kroz tri faze emocionalnog razvoja. (Andrilović i Čudina-Obradović, 1994, prema Starc i sur., 2004).

Prva faza je djetetovo promatranje i oponašanje osoba iz njegove okoline te uči koje pojave, situacije i stvari izazivaju pojedine emocije poput radosti, a koje ne.

U drugoj fazi okolina djetetu daje modele za ponašanje i načine emocionalnog izražavanja. Ovdje ubrajamo: mimiku, govor, kretnje kao i intenzitet istih u izražavanju i priopćavanju svojih emocija, npr. tuge, radosti. Dijete uči biti emocionalno suzdržanije ili otvorenije, razvija veću ili manju potrebu za socio-emocionalnim odnosima s okolinom.

Treća faza prikazuje kontrolu emocija, odnosno samoregulaciju koja se postiže socijalnim učenjem. Okolina dijete odgaja tako da određene emocije izražava na društveno prihvatljiv način. Tijekom ove faze dolazi do transformacije emocionalnog stanja djeteta jer ono, pod utjecajem iskustva, znanja i okoline, mijenja svoj način i proces razmišljanja.

S obzirom na dječju dob i njihov stupanj sazrijevanja, očekivane su razvojne faze kroz koje dijete prolazi. Prema Starc i sur. (2004) najjasniji primjer samoregulacije emocija je način

na koji izražavaju ljutnju koja se tijekom sazrijevanja mijenja od fizičke agresije do verbalne i socijalne. Isto tako, razlikujemo i osjećaj straha koji su tipični za pojedinu dob.

Dječje se emocije znatno razlikuju od emocija odraslih ljudi. One su spontane i jednostavne, a dijete ih izražava snažno, odnosno na intenzivan način pogotovo kada se radi o emocijama sreće, straha i ljutnje. Emocije djeteta predškolske dobi su česte, kratkotrajne i nestabilne jer s lakoćom prelaze iz pozitivnih u negativne emocije. Djeca se ne znaju suzdržavati i svoje emocije pokazuju otvoreno i iskreno. Kao što se iz treće faze može zaključiti, dijete sazrijevanjem uči razlikovati emocije, a pod utjecajem okoline i vlastitih iskustava nauči mijenjati svoju emocionalnu reakciju i prilagođava se društvenim pravilima. Ne reagiraju sva djeca jednako na sve situacije, a to ovisi o njihovom doživljaju situacije, temperamentu i modelu ponašanja koje je dijete imalo u svojoj okolini. Bitno je da dijete kroz svoj život ima osobe koje ga dobro vode i predstavljaju mu pravilan emocionalni uzor. Na taj način će se dijete moći lakše nositi sa stvarima koje će mu se događati te će moći i znati lakše prepoznati i razumjeti svoje i emocije ljudi iz njegove okoline. Kroz sam će postupak emocionalnog sazrijevanja učiti na koji način se izražavati, ponašati i kontrolirati svoje emocionalno stanje.

Djeci u silnog zbrci emocija i samom procesu sazrijevanja, likovne aktivnosti dođu kao dobar „ispušni ventil“ u trenucima kada je potrebno izbaciti negativne emocije iz sebe, a na ovaj ih način usmjeravaju na nešto pozitivno. Isto mogu činiti i s pozitivnim emocijama. Prema Balić Šimrak (2011) likovna umjetnost smiruje djecu i pomaže im skupiti emocije koje njima vladaju te ih oblikovati u nešto lijepo i pozitivno – likovno djelo. Likovne aktivnosti također potiču fokusiranje, odnosno usmjeravanje pažnje pa bavljenje likovnošću doprinosi boljoj koncentraciji, potiče opuštanje cijelog organizma te uz to luči hormon sreće.

5. EMOCIJE U DJEČJEM LIKOVNOM IZRAŽAVANJU

Dječji likovni radovi su, kao što je već spomenuto, prozor u osjećajna stanja djeteta. Djeca kroz svoje radove pokušavaju i mogu prikazati neke pozitivne i negativne osjećaje, a nevizualni poticaji potpomažu većoj kreativnosti, pružaju djeci mogućnost da izraze svoje emocije i sebe. Simbolička ilustracija je najčešći likovni odgovor na nevizualni poticaj. Likovni izričaj je u funkciji razvoja rane emocionalne pismenosti. Likovni radovi djeci služe i pomažu da izraze pojave i osjećaje iz nevidljive stvarnosti. Neka djeca imaju razvijen pogled na emocije kao emocionalno stanje čovjeka, te shvaćaju kako je uzrok emocija zapravo unutarnji i da ga je moguće povezati s određenim ciljevima i željama (Oatley i Jenkins, 2003).

S obzirom na to da djeca još uvijek nemaju dovoljno razvijene komunikacijske vještine, koristeći se likovnim tehnikama, izravno komuniciraju s odraslom osobom i na taj način izražavaju svoje emocije i odnos s vanjskom okolinom. Crtanje se može nazvati svojevrsnom igrom i govorom djeteta kojim ono oslobađa veliku količinu informacija, pogotovo emocija. Rijetko je slučaj da djeca ne crtaju, ali ako se dođe do toga, to je vjerojatno odraz proživljene traume.

Autori Farokhi i Hashemi (2011) zaključuju da djeca likovnu tehniku ne biraju slučajno, već navode da djeca biraju određenu tehniku prema svom trenutnom raspoloženju. Uz to, naglašavaju kako djeca koja su odlučna biraju olovke sa širokim i masnim vrhom, dok djeca kojima se teže izražavati biraju olovke tanjeg vrha. Iz toga je vidljivo da se kroz odabir likovne tehnike, linije i boje otkriva djetetovo emocionalno stanje. Uz to, veliku ulogu ima i veličina papira koja ukazuje na djetetovu želju iskazivanja sebe, dok dijete koje bira manji papir pokazuje da dijete ima dobru koncentraciju (Farokhi i Hashemi, 2011)

Djeca crtežom mogu prikazati različite stvari. Primjerice, ako dijete crta jako veliku osobu, to može biti pokazatelj agresije ili prekomjerno aktivne osobe. S druge strane, ako dijete crta malešnog čovjeka to je obično pokazatelj nekompetencije, srama, straha i depresije. Također, ako dijete glavu prikazuje prevelikom za razliku od tijela, tada je njegov ego u porastu. Isto se može primijetiti prilikom crtanja usta. Dijete koje je agresivnije i puno priča će crtati velika usta, nos i zube, dok će ostala djeca usta crtati u skladu s ostatkom crteža, a to će učiniti i prilikom crtanja glave. Ukoliko dijete nacrtava velike oči, ono se osjeća kontrolirano od strane drugih, dok djeca koja oči crtaju u obliku malih krugova pokazuju na zavisnost i plitkost emocija. Dolazi li do toga da dijete crta predug vrat znači da teško ostvaruje svoje želje i zadovoljava svoje potrebe. Ona djeca koja se suočavaju s problemima u potpunosti eliminiraju

crtanje vrata. Što se tiče crtanja ruku, crta li dijete širom raširene ruke, pokazatelj je želje za povezanošću sa svojom okolinom ili osobom kao i želju za pomaganjem i ostvarivanjem komunikacije. Ako dijete crta velike ruke, ono želi pokazati one koji krađu, dok kod crtanja malih ruku indicira emocije povezane s nesigurnošću i bespomoćnosti. Ukoliko je na crtežu cijelo tijelo zasjenjeno, pokazatelj je tjeskobe, a ako je samo dio, tada je on povezan s tjeskobom. Ako dijete prilikom sjenčanja iskrivljava oblik su anksiozna djeca i nisu kompatibilna sa svojim okruženjem. Od velike je važnosti i sam način crtanja. Pritisak olovke održava napetost mišića, težine, svjetlosti linija i pokazuje razinu energije i napetosti djeteta (Farokhi i Hashemi, 2011).

Kako bi izrazili svoje emocije, djeca tugu označavaju suzama, ljubav izražavaju oblikom srca, a radost suncem i slično. U slučaju da dijete nacрта osobu birajući tople boje, pokazuje naklonost i simpatiju prema njoj, za razliku od ljudi bojanih u tamnim bojama, to kod djeteta označava nelagodu i tjeskobu. Djeca se ne pretvaraju, ne uspoređuju svoje mogućnosti s tuđima, niti se neopravdano uzdižu. Ona su vrlo realna i iskrena, baš poput svojih crteža.

Djeca se ne opterećuju stvaranjem nečeg savršenog, već jednostavno stvaraju. Ne crtaju prema uputama, već prema vlastitom nahođenju i ne opterećujući se kompozicijom. Zbog dječjih emocija koje su prisutne u procesu likovnog izražavanja, svaki je crtež jedinstven. Odlično je to što djeca otvoreno govore o svojim crtežima, ne prikrivaju prave osjećaje.

Zanimljivom činjenicom da iako djeca ne znaju puno o bojama, pažljivo ih koriste u svom radu. Zato što osjećaju boju, rado se njome koriste kako bi iskazali emocije. Ako je dijete ljuto, najvjerojatnije će uzeti neku tamniju boju ili crnu te njome ispuniti cijeli papir. U suprotnom, kada je sretno će prevladavati vedre i tople boje. Djecu valja učiti i o podjeli primarnih i sekundarnih boja, odnosno kako se iz osnovnih boja miješanjem dolazi do sekundarnih i to povezati s osjećajem kada se puno različitih osjećaja nakupi u nama, ali na kraju krajeva da je bitno izvući pozitivne misli. Djetetu se na taj način može činiti olakšanjem pomiješane osjećaje, odnosno boje prenijeti na papir, a ne zadržavati u sebi.

6. ART TERAPIJA

Likovna umjetnost ima moć i može poslužiti u svrhu art terapije u psihoterapiji. Nakon slikanja je važno s djecom porazgovarati o njihovim osjećajima i intenzitetu, te zašto su se određene emocije javile. Na taj se način likovna ekspresija povezuje opisivanjem emocija kao i razmišljanjem i razumijevanjem istih te utvrđivanje njihovog nastanka i učinka. To predstavlja temelj emocionalne pismenosti. Predškolsku se djecu usmjerava tijekom rada prema: prepoznavanju emocija, interpretaciji značenja osobnih emocija, samopromatranju emocija, razvijanju svijesti o izražavanju emocija i popratnim procesima, uočavanju intenziteta emocija u cilju razvoja emocionalne kontrole i regulacije.

Budući da djeca rano uče o prepoznavanju i osvještavanju svojih emocija, pogotovo kreativno i to predstavlja 'lijek za dušu' te je osobito važno za zdravi razvoj djece i njihovo funkcioniranje tijekom života. Djeca u svoje crteže unose ono što ih emocionalno muči, likovno izražavanje može biti vrlo bitna pomoć oslobađanja psihičke napetosti i otpuštanja negativnih emocija s kojima se nosimo.

Art terapija je zapravo vrsta terapije koja pripada terapiji umjetnošću, povezana je s ljudskim instinktom. Sam pojam se odnosi na psihološki proces u kojem se čovjek likovno izražava i cilj takvog procesa je terapijski djelovati na pojedinca. Proces art terapije funkcionira drugačije u svakom njenom obliku. Crtež se koristi za vrijeme psihološkog savjetovanja i dijagnostike, psihoterapije i likovnih radionica. Pod oblike likovnog izražavanja ubrajaju se slikanje, modeliranje i crtanje. Tijekom procesa potrebno je održavati komunikaciju između klijenta, slike i terapeuta jer je on osoba koja je maksimalno prisutna te sluša i prati svog klijenta, a uz to posjeduje psihološko i likovno znanje. Za ovakav je pristup potrebno znanje i kvalifikacija rada s djecom, kao i starijom populacijom. Terapeutova je dužnost osigurati okruženje u kojem se klijent osjeća sigurno izraziti svoje jake osjećaje (Ivanović, Barun, Jovanović, 2014). Prema Autori Kojić, Markov i Zeba (2013) ističu da potpora odgojitelja, obitelji kao i okoline pozitivno utječu na dijete i njegov emocionalan razvoj, te djeluju stimulativno na suzbijanje agresivnog ponašanja.

7. PRAKTIČNI DIO RADA – LIKOVNE AKTIVNOSTI U VRTIĆU

Likovne aktivnosti provedene su u jednom od dječjih vrtića u Varaždinu. Dob skupine djece koja su sudjelovala u aktivnostima kreće se od 3,5 do 5 godina. Odgojiteljica je djecu upoznala s emocijama tijekom dosadašnjeg rada. Prije same glavne aktivnosti za djecu sam pripremila poticaje u kojima su djeca boravila tijekom jutarnjih aktivnosti. Kao motivaciju za rad, čitali smo slikovnicu *Raznobojno čudovište: priča o osjećajima*, autorice Anne Llenas.

Aktivnosti koje su se djeci nudile bile su sljedeće:

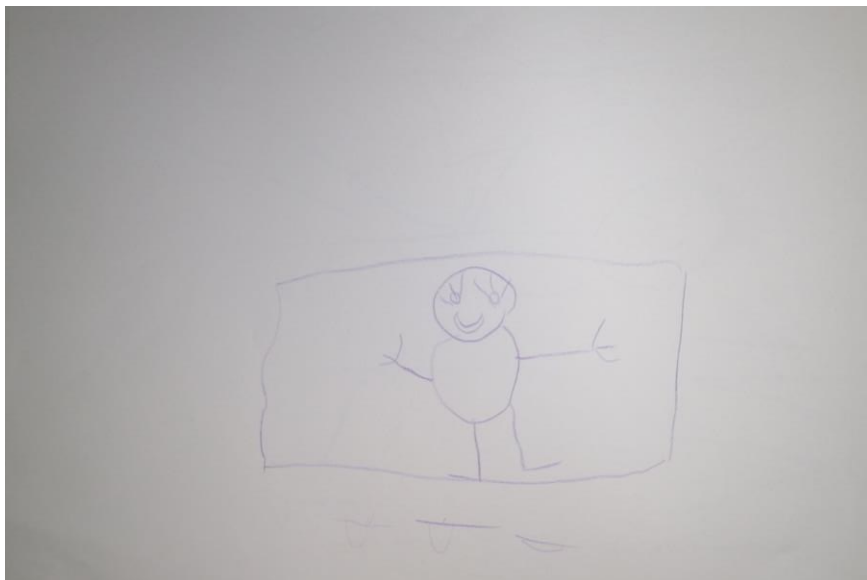
1. *Pamtilica* – društvena igra koja se sastoji od 16 kartica s fotografijama. Na karticama su se nalazile fotografije raznobojnog čudovišta koje se spominjalo u slikovnici.
2. *Slagalice* – djeci je bilo ponuđeno pet fotografija različitih razina zahtjevnosti.
3. *Složi lice* – ponuđena je glava bez izraza lica, nekoliko para očiju i usta. Zadatak je bio složiti odgovarajući izraz lica
4. *Poveži ekspresije lica* – ponuđeno je nekoliko predložaka životinja s različitim izrazima lica. Zadatak je bio da djeca kvačicom povežu odnosno spare izraz lica životinje u prvom planu s jednom od tri životinje koje su ponuđene ispod.
5. *Izrazi se!* - djeci je ponuđen predložak s isprintanim oblikom glave. Zadatak je bio da djeca pomoću domaćeg plastelina oblikuju izraze lica po želji.
6. *Šareno čudovište* – lajtmotiv, u kartonski izrađeno čudovište bili su posipani različiti šareni pomponi. Djeca su improviziranim pincetama ili prstima, izvlačili i kategorizirali pompone po bojama u posude.
7. *Nacrtaj me!* – ponuđeni materijali za ovaj poticaj bili su flomaster, spužva za brisanje i plastificirani okvir papira. Jedno dijete je držalo proziran papir ispred lica, a drugo dijete je crtalo njegov obris.
8. *Plakat s emocijama* – na plakatu je bilo istaknuto šest osnovnih emocija, a zadatak djece je bio da ispod svake navedene emocije, koja je bila prikazana facijalnom ekspresijom i riječima, pronađu fotografije koje odgovaraju istoj emociji.
9. *Loptica* – u kutiji za cipele, poslagani su štapići na koje su zalijepljeni čepovi boca. Zadatak je bio lopticu odgovarajuće boje čep po čep voditi do njenog čepa.
10. *Kocka emocija* – sa svake strane kocke nalazi se izraz neke emocije. Ovo je vođena aktivnost, iako, nakon što se djeci objasne pravile, mogu ju igrati sami. Dakle, sjedimo/stojimo u krugu, jedno dijete baca kocku. Kada vidi što je dobilo, prvo oponaša

dobivenu emociju, nakon toga opisuje izraz lica i prepoznaje. Nakon toga dijete opisuje situaciju kada se ono osjećalo tako.

Nakon provedenih jutarnjih aktivnosti, čitanja slikovnice i razgovora s djecom o emocijama, krenuli smo s glavnom aktivnošću – dječjim radovima. Dječji likovni radovi podijeljeni su u dvije tematske skupine. Jedna tematska skupina je emocija sreće, a druga je emocija tuge.

7.1. Analiza dječjih likovnih radova na temu „sreća“

Prvoj tematskoj skupini

Slika 1: *djevojčica D. (4 godine i 6 mjeseci)*

Prvi dječji rad prikazuje djevojčicu, ujedno i autoricu ovog crteža, kako se nalazi u kadi. Djevojčica D. izjavila je: „Ja sam sretna kada sam čista i kad me moja mama okupa.“ Prema crtežu djevojčice primjećuje se da je pravilan omjer očiju, glave i trupa. Dijete još uvijek nema percepciju o broju prsti na ruci. Primjećuje se sretna facijalna ekspresija. Djevojčica je ako likovnu tehniku izabrala crtanje olovkom, odnosno ljubičastom bojicom. Djevojčica D. trenutno je u fazi primarnih simbola.

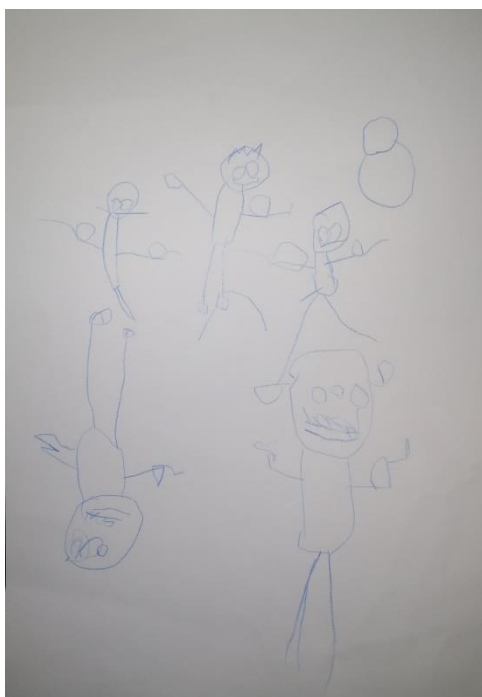
Slika 2: djevojčica A. (4 godine i 5 mjeseci)

Djevojčica A.: „Sretna sam kada mi mama dopusti da s njom dragam konje.“ Dakle, djevojčica je na crtežu prikazala svoju majku i sebe kako dragaju konja. Tijekom crtanja je bilo poteškoća oko crtanja konja, ali je djevojčica iz jednog centra posudila malenu figuricu konja koju je odlučila nacrtati. Također, pravilne su proporcije oči, usta, glave i trupa. Prema izrazima lica, može se primijetiti da su obje na crtežu vesele. Djevojčica je sreću prikazala zakrivljenim usnama prema gore. Djevojčica još uvijek nema čistu percepciju o izgledu konja te ga je prikazala pomoću nepravilnih oblika i vibrirajućim crtama. Likovi su crtani narančastom bojom i jednako obojeni, te možemo zaključiti da je dijete upotrebljavalo lokalnu boju predmeta. Vidljiva je emocionalna proporcija – dijete majku i sebe crta puno većima od konja. Dakle, djevojčica je u fazi složeni

Slika 3: djevojčica I. (4 godine i 8 mjeseci)

Na ovom likovnom radu prikazuje se emocija sreće kao prijateljstvo. Djevojčica I. nalazi se u fazi složenih simbola te je kao crtačko sredstvo izabrala olovke u boji. Primjećuje se kako je razmišljala o bojama koje bira. Djevojčica I. svoju je sreću obrazložila: „Jako sam sretna kad Sara i ja dragamo peseke, ali i kad mi mama da da dragam peseke.“ Posebna se pažnja posvećuje detaljima. Djevojčica je nacrtala veseo izraz lica, oči, trepavice. Izraz ljubavi i sreće prikazala je simbolom, odnosno šablonom srca iznad glave svakog lika.

Slika 4: *dječak V. (4 godine i 2 mjeseci)*

Ovim crtežom, dječak prikazuje svoju sreću kroz igru sa svojom obitelji na snijegu. Dječak dvoje ljudi, majku i oca, prikazuje u većem izdanju nego ostale likove, odnosno sebe i braću čime naglašava važnost svojih roditelja u njegovom životu. Dječak se koristio crtačkom tehnikom te je crtao samo plavom olovkom u boji, a trenutno se nalazi na početku faze složenih simbola.

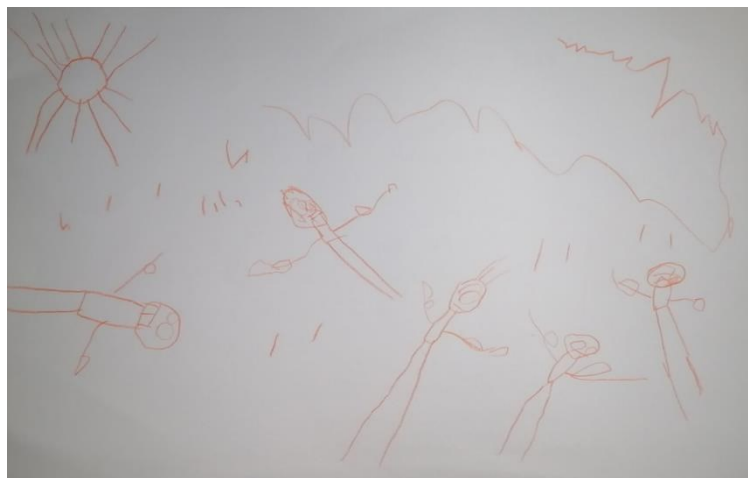

Slika 5: djevojčica I. (4 godine i 8 mjeseci)

Djevojčica je prikazala ljubav između dvoje njoj bliskih ljudi. Rad odiše šarenilom i srećom, prepun je šablona srdaca u različitim bojama. Korištena je crtačka tehnika, drvene bojice. Likovi su proporcionalno nacrtani. Emocija sreće je prikazana blago zakrivljenim crtama na licima likova i šarenim srcima oko njih. Djevojčica I. nalazi se u likovnoj fazi izražavanja složenim simbolima.

7.2. Analiza dječjih radova na temu „tuga“

Drugoj tematskoj skupini „tuga“ pripadaju sljedeći radovi:

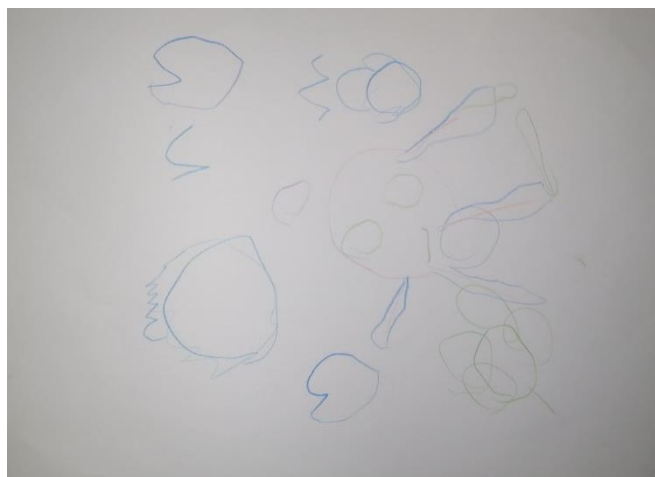
Slika 1: dječak V. (4 godine i 2 mjeseca)

Prema riječima dječaka, tužan je kada se ne može igrati zajedno sa svojom obitelji vani jer pada kiša. Korištena je crtačka tehnika i cijeli je rad korištena narančasta drvena bojica. Nepravilnim, kratkim i nekontroliranim crtama naglašena je kiša koja pada. Sunce je nacrtano iako ga nema, ali će, prema riječima dječaka, doći kada prestane padati kiša. Ljudski su likovi nacrtani bez jasnoga izraz lica te je teško prosuditi kako se oni osjećaju. Na nekim likovima može se primijetiti kako je dječak predimenzionirao oči, dok je neke izraze lica išarao tako da uopće nisu definirani. Dječak V. nalazi se u fazi izražavanja primarnim simbolima.

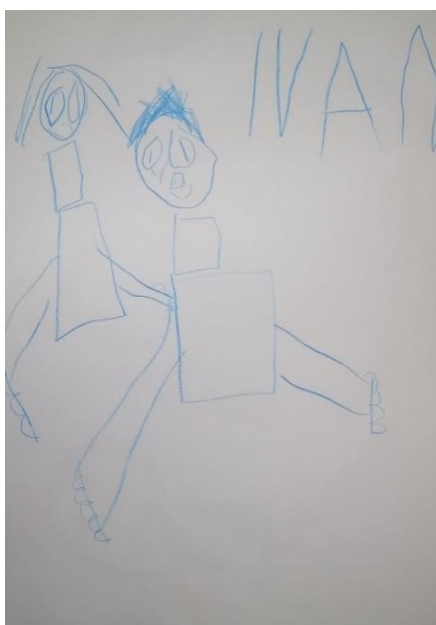
Slika 2: djevojčica A. (4 godine i 5 mjeseci)

Djevojčica je prikazala sebe u trenutku tuge koju je izazvala njena majka jer joj nije željela kupiti novu igračku. Djevojčica prolazi kroz fazu izražavanja primarnim simbolima. Vidljivo je da je koristila crtačku tehniku, drvene bojice. Likovi i njihovi dijelovi tijela su proporcionalni. Ruke su prikazane ravnim linijama, kao i noge. Trup se sastoji od trokuta. Djevojčica je istaknula svoj izraz lica narančastom bojicom, što znači da ga smatra važnim. Velikim je točkama prikazala oči. Plavu boju je koristila za crtanje mamine haljine, dok je za sve ostale obrisne linije koristila narančastu boju. Za kosu je koristila crnu boju.

Slika 3: *djevojčica Z. (3 godine i 11 mjeseci)*

Djevojčica je prikazala svoju mamu zato što ju ona čini najsretnijom. Korištene su kružne, valovite i zakrivljene linije. Također, prisutne su i kružnice. Fokus je na glavi lika, predimenzionirana je. Djevojčica se koristila crtačkom tehnikom, a drvene boje koje je koristila su plava, zelena i crvena. Djevojčica Z. nalazi se u fazi izražavanja primarni simbolima.

Slika 4: *dječak I. (5 godina i 3 mjeseca)*

Dječak I. koristio se crtačkom tehnikom te je koristio samo plavu drvenu olovku. Dječak I. je kao i djevojčica A., nacrtao svoju tugu jer mu majka ne želi kupiti novu igračku. Likovi imaju predimenzionirane oči. Dječak je od primarnih simbola koristio, krugove i kvadrate. Ravne

linije predstavljaju kosu i na temelju kose može se raspoznati spol likova. Dječak ima pojam o broju, nacrtao je na svim rukama po pet prstiju. Dječak I. nalazi se u fazi izražavanja primarnim simbolima.

8. ZAKLJUČAK

Emocionalni razvoj djeteta uvelike utječe na cjelokupni dječji razvoj kao i na razvojne faze dječjeg likovnog izražavanja i dječjeg likovnog stvaralaštva. Da se dijete slobodno izražava potrebna mu je okolina koja ga podržava kao i pozitivno poticanje. Okolina djeteta bi trebala razumjeti razvojni put djeteta, njegove potrebe, želje i interese kao i mogućnosti te ga neprestano podržavati i na pozitivan način usmjeravati u život i njegov emocionalni i likovni razvoj.

Dječji likovni izraz govori puno više od onoga što je vidljivo na prvi pogled. Djeca svojim crtežima otvaraju vrata odraslima da zakorače u njihov svijet. Crtež je neiscrpan izvor informacija i izražavanja dječjih emocija zato što djeca na izravan način komuniciraju ono nesvjesno u njima.

Od iznimne je važnosti dijete nikada ne prisiljavati na likovnu aktivnost već mu dopustiti da ono u nju ulazi svojevolumeno i onako kako želi jer je dječje likovno stvaralaštvo ipak područje prirodnog i nepredvidljivog, a kako bi se ono razvilo najbitnije je imati slobodu u izražavanju i stvaranju radova. Uz slobodu, u stvaranju dječjeg likovnog stvaralaštva, veliku vrijednost ima i kreativan proces nastajanja individualnog dječjeg djela u kojem se dijete služi vlastitim idejama i sposobnostima.

Koliko se god nekad u 'dobroj namjeri' teško oduprijeti dječjem pozivu upomoć tijekom crtanja, bitno je potaknuti dijete da ono samo dođe do rješenja problema. Svako crtanje i davanje gotovih šablona djetetu sprečava njegov likovni kao i emocionalni razvoj.

Zanimljivo je naglasiti kako su autori Farokhi i Hashemi (2011) istaknuli povezanost emocija i likovnog izraza objasnivši kako djeca likovnu tehniku ne izabiru slučajno, već se priklone tehnici koja im odgovara za njihovo trenutno raspoloženje. Samo se po držanju olovke, odabiru veličine papira, boje i linije može odgonetnuti kako se dijete osjeća.

9. LITERATURA

1. Balić Šimrak, A. (2010). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj*, 16-17 (62-63), 2-8.
2. Belamarić, D. (1987). *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Berk, L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Zagreb: Naklada Slap.
4. Bilić, V., Balić Šimrak, A. i Kiseljak, V. (2012). Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje i razvoj emocionalne pismenosti. *Dijete, vrtić, obitelj*, 18 (68), 2-5.
5. Bodulić, V. (1982). *Umjetnički dječji crtež*. Zagreb: Školska knjiga.
6. Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj, emocionalni i socijalni razvoj*. Zagreb: Naklada Slap.
7. Brajša-Žganec, A., Slunjski, E. (2006). *Socioemocionalni razvoj u predškolskoj dobi: Povezanost razumijevanja emocija i prosocijalnoga ponašanja*. Društvena istraživanja.
8. Farokhi, M., Hashemi, M. (2011). *The Analysis of Children's Drawings: Social, Emotional, Physical and Psychological aspects*. Procedia – Social and Behavioral Sciences.
9. Herceg, L., Rončević, A., Karlavaris, B. (2010). *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*. Zagreb: Alfa d.o.o.
10. Ivanović, N., Barun, I., Jovanović, N. (2014), *Art terapija – teorijske postavke, razvoj i klinička primjena*, Zagreb
11. Jakubin, M. (1999). *Likovni jezik i likovne tehnike*. Zagreb: Educa.
12. Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb. Educa
13. Kojić, M., Markov, Z., Zeba, R. (2013) *Crtež i likovni izraz u otkrivanju i suzbijanju dječje agresivnosti*. Srbija.
14. Kovačević, B., Ramadanović, E. (2016). *Primarne emocije u hrvatskoj frazeologiji*. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 42/2. Zagreb.
15. Kus, D., (2021). *Emocije u djetetovom likovnom izražavanju*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet
16. Oatley, K., Jenkins, J. (2003). *Razumijevanje emocija*. Zagreb: Naklada Slap.
17. Rezić, L. (2006). Emocionalni razvoj djeteta. Kako pomoći djetetu da se snađe s onim što se događa u njemu i oko njega? *Dijete, vrtić, obitelj*, 21 (45), 20-22.
18. Starc, B., Obradović, Č., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi, priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing.

19. Šimić, G. i suradnici.(2020) *Uvod u neuroznanost emocija i osjećaja*. Zagreb. Naklada Ljevak.

PRILOZI

Slika 1: Šaranje. Olovka (2 g.)	Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) <i>Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje</i> . Zagreb. Educa, str.34.	str. 6
Slika 2: Garderoba. Olovka (3,5 g.)	Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) <i>Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje</i> . Zagreb. Educa, str.37.	str. 8
Slika 3: Prikaz ljudi. Olovka (3 g.)	Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) <i>Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje</i> . Zagreb. Educa, str. 40.	str. 8
Slika 4: Obitelj boravi u kući tijekom oluje. Olovka (6 g.)	Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) <i>Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje</i> . Zagreb. Educa, str. 49.	str. 9
Slika 5: Proslava rođendana. Olovka (7 g.)	Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) <i>Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje</i> . Zagreb. Educa, str. 57.	str. 10
Slika 6: Lutka na tavanu. Olovka (5,5 g.)	Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) <i>Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje</i> . Zagreb. Educa, str. 61.	str. 11
Slika 7: Nogomet. Olovka (8 g.)	Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) <i>Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje</i> . Zagreb. Educa, str. 63.	str. 11
Slika 8: Policajac u prometu. Olovka (5 g.)	Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) <i>Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje</i> . Zagreb. Educa, str. 64.	str. 12
Slika 9: Obitelj za stolom. Olovka (8 g.)	Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) <i>Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje</i> . Zagreb. Educa, str. 65.	str. 13
Slika 10: Kuće u nizu. Olovka (8 g.)	Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) <i>Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje</i> . Zagreb. Educa, str. 66.	str 13.
Slika 11: Ullica. Olovka (7 g.)	Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) <i>Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje</i> . Zagreb. Educa, str. 66.	str 14.
Slika 12: Radni stol. Olovka (7 g.)	Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) <i>Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje</i> . Zagreb. Educa, str. 67.	str. 15
Slika 13: Obitelj za stolom. Olovka (6 g.)	Jakubin, M., Grgurić, N. (1996) <i>Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje</i> . Zagreb. Educa, str. 67.	str. 15
Slika 1: djevojčica D. (4 godine i 6 mjeseci)	Autorsko djelo	str. 27
Slika 2: djevojčica A. (4 godine i 5 mjeseci)	Autorsko djelo	str. 28

Slika 3: <i>djevojčica I. (4 godine i 8 mjeseci)</i>	Autorsko djelo	str. 28
Slika 4: <i>dječak V. (4 godine i 2 mjeseci)</i>	Autorsko djelo	str. 29
Slika 5: <i>djevojčica I. (4 godine i 8 mjeseci)</i>	Autorsko djelo	str. 30
Slika 1: <i>dječak V. (4 godine i 2 mjeseca)</i>	Autorsko djelo	str. 30
Slika 2: <i>djevojčica A. (4 godine i 5 mjeseci)</i>	Autorsko djelo	str. 31
Slika 3: <i>djevojčica Z. (3 godine i 11 mjeseci)</i>	Autorsko djelo	str. 32
Slika 4: <i>dječak I. (5 godina i 3 mjeseca)</i>	Autorsko djelo	str. 32

Izjava o izvornosti završnog rada

Izjavljujem da je moj završni rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristio drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)